

ՀԱՅԻՔ ԳՈՒԽԹԵՐԱՅ

(Շար. տես յէջ 429)

ՍԱԿԱՅՆ ընծայիկ մը, զոր կառքով
գնացողը՝ մնացողաց, և նոյն իսկ տղայք ի-
րենց ծնողաց պէտք էին տալ, քիչ անգամ
կը զլանար իրեն ամբիշ ազգեցութիւնը
յուզեալ սրտերու վրայ, մանաւանդ երբ այն
կը նկատուէր միայն իրեն զրաւական մը՝
տուն բերուելիք մեծ «ընծային»։ Վերջապէս
կարաւանը կը սկսէր շարժիլ դէպ ի «Մա-
ճառ երկիր» (Հոնգարիա) հասարակաց ու-
րախութեան գոչիւններու և աղաղակներու,
ձայներու և զխարկաշարժութեանց մէջ։ —
Այս միայն մնացած է նախկին կարաւանէն. —
ոչ եւս գնայ նա ի Սեւ ծով, ոչ եւս անոր գլուխ
կը կենար պատերազմափորձ Կարաւան—Բա-
շին, որ մինչեւ մայր հայրենիք, մինչեւ
Էլմիսթին երթալու ճամբաները գիտէր. և
այժմ Կարաւանիս գործն է միայն ի Յալմար
կամ ի Յիկեր հունգարական մեծամեծաւ
մը տանիլ բերել։ Անտարակոյս Հայք գիտցան
հոս կիրթ և զգուշաւոր կերպով վարուիլ,
վասն զի իրենց զիրենց կառավարեցին միշտ
ըստ իրենց ազգային առածին։ «Կռուփով
հերիւնի ծայրին չի գարնուիլ»։ կամ, «Եկա՞ր
անծանօթ քաղաք մը ու տեսար որ զխարկ-
նին շրջած կը գնեն, դու եւս նոյնը ըրէ՞»։

Դատնայով ի Գուլթի, վաճառարեն ու
«շրջուն վաճառականն» կ'ըլլար փոփոխակի
դարձեալ արուեստագէտ, կաշեգործ, ծխա-
խոտ մշակող, Թէպէտ կ'ողբայ Հայ առածն թէ
«մէկ ոչխարէն մէկ մորթ միայն կրնայ հա-
նուիլ», բայց ունեցաւ նա միշտ ամէն տարի
գնուած երեսուն հազար ոչխարաց բազմաթիւ
մորթերը, որք քանուկորս խաղախորդ-
ներու և սեկի գործարանաց շահաւոր աշխա-
տութիւն մատակարարելու կը բաւէին։ Չմե-
ռուած երկար երեկոթներու միջոց, տուն և
կած հունգարական զինուոյ գաւաթը ձեռքեր-
նին՝ վաստակուած հարկերները կը համբէին,

և միլիոններ — կ'երազէին։ Այժմ այս մանր
ճարտարարուեստն ալ՝ գործատանց մեծ շա-
հագործութեան պատճառաւ՝ խափանուած է,
և քանուկորս խաղախորդի գործատուններէ
մէկ հատ միայն մնացած է, այն ալ Հրէից
ձեռքը։

Գուլթոյ և գուլէ նաեւ Միխայիլին Հայք
կը զանազանուէին միւս ամէն լեհաքնակ
Հայերէն այսու, որ անոնք ոչ միայն ասոնց
պէս սերտիւ յարեալ են իրենց արարողու-
թեանց, այլ նաեւ իրենց հնաւանդ սովորու-
թիւնները, ծէսերը ու նախապաշարուները
պահած են, որոց մի քանին կրնամք հոս
յիշատակել։ Այսպէս, ծնողը սովոր են գերա-
խայն խանձարելի երկայն յապախնով մը,
որուն հանգոյցները՝ արարողութեան ժամա-
նակ կ'ընթացայրն պիտի քակէ։ Նախապա-
շարում մը կ'արգելու՝ որ խօսեցեալք ծա-
նուցման ժամանակ եկեղեցւոյ մէջ ներկայ
գտնուին։ Նշանտուքի ժամանակ, որ միշտ
հարսին տան մէջ կը կատարուի, յետ յա-
ջող եղից օձախ համար եղած երկատասեւ
և յաճախ շատ ծանր բառագնացութեանց,
նշանի մատանիներն քահանայէ մը կ'օրհ-
նուին։ Պատկման նախընթացքերեկոյն՝ փեսային
տան մէջ կը ժողովուին իրեն բարեկամներն
ու աղաղականները. մինչդեռ նուազահանդէսը
ուրախ եղանակներ կը զարնէ, ներս կը մտնէ
սափրիչ մը՝ հոն ներկայ եղողները ամիւրելու
կամ մաղբերին կտրելու համար. և մինչպէս
նա փեսային զխոյն ձեռք կը զարնէ, անոր
երկու կողմը կը կենան երկու երիտասարդ-
ներ վառած մոմերով. Հրացանի հարուած
մը կը ծանուցանէ, որ պատգամաւորներ
հասած են հարսին ընծաներովը։ Բայց փե-
սային բարեկամքն կը պահանջեն անմահ
զգեստներ, հագուստ և սրբիզներ. ծաղրական
առեւտուր մը կը սկսի, և վերջապէս կը հար-
կադրին իրենց բարձր պահանջմունքները
ամենափոքր նուիրաց իջեցնել. Նոյն ծա-
մանակ փեսայն ալ կը հրամայէ իրեն ըն-
ծանները հարսին մատուցանել։

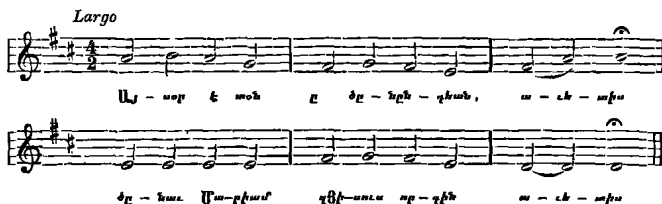
Հարսանեաց օրը կը հաւաքուին արք նախ
փեսային տունը, անտի երկայն թափօր մը,
առջեւէն եղբայրութիւնք, որոց երիցազոյնը
սաւառնող գրոշակով բարձր գաւազան մը կը

կրէ¹, վերջը քահանայն, հուսկ յետոյ փե-
ռայն իրեն բարեկամներով, կը սկսին երթալ
հարսին տունը, ուր շաքարեղէններով, զին-
ւով և երաժշտութեամբ կը հիւրընկալուին :
Այժմ, նախ վերջին ձեռք մը պիտի տրուի
հարսին պանուանաց, Սենեկին մէջտեղ դը-
րուած թիկնաթոռի մը վրայ մեծ բարձ մը
կը դրուի. երբ հարաւ անոր վրայ կը նստի,
կը շրջապատեն զինքը հարսնորայրեր, յաճախ
թանկագին (շատ անգամ փոխ առնուած)
աղամանոցայ պսակ մը կը դնեն մազե-
րուն վրայ և քողով կը զարդարեն զինքը
վայելապէս : Հարաւ ոտք կ'ենէ և կը մազ-
թէ հարսնորայրերու, որոնք կարգու հետզհե-
տէ բարձրով վրայ կը նստին, ու իրենք
այ փոթով նոյնպիսի երջանկութեան կա-
ռնային հասնիլ. երբ թափօրականք կ'առի
կամ սալլի մէջ կը նստին՝ խօսեցելոց վը-
րայ կը տեղան ամէն կողմանէ անուշեղէն-
ներ ու շաքարեղէններ : Պսակի ժամանակ
խօսեցելոց գլխուն վրայ պզտիկ պսակներ
կը դրուին : Սակայն այս կը վերաբերի ա-
ռուելապէս արարողութեան, որոյ մասին չեմ
կրնար խորամուկ ըլլալ : Նոյն օրը սովոր-
ական հարսանեաց կոչուներէ վերջը՝ տեսակ

տեսակ կերակուրներ կը դրուին հրաւիրեալ
հիւրերու տուները :

Շատ պատշաճ բան չի թուիր ամէն ան-
գամ կատարուած մեծերոց սեղանի (հոգու-
հաց) շատ հնաւանդ սովորութիւնը, յորում
բարեկամք և ազգականք մեծերն զազադին
սենեկին թովի սենեակը՝ յաճախ մինչեւ կէս
գիշեր միտսին կը կենան : Ասոնցմէ, մաս-
նակէց ըլլալ (հոգեհացին) չկրցողաց տու-
ները կը դրուին Ռոշշրա, կարկանդակ, և
աւպարաշ², մեղրախառն կաթնապուր, Երբեմն
մեծերն բերանը փոքրիկ դրամ մը կը դրուէր,
կամ սպիտակ կտաւ մը զազադին մէջ :
Չուանը, որով զազադին շափը կ'առնուէր,
սենեկին ձեղուան փոքրիկ ծակէ մը կ'ան-
ցընէին :

Մենքան խթման օրը եղբայրութիւններ
տունէ տուն կը պտրտին և կ'երգեն ծննդեան
Առետու (ալիւլուա) երգը. Բազմաշայն երգը
կը հնչէ շափազանց ծանր ու արժանաւայել.
Երգին զուարթ, միամիտ և զրուցական ի-
մաստքն կը համապատասխանեն միջին դարու
հին ծննդեան երգերու, և նորադրոյ թուա-
կանի երաժշտութիւն ըլլալ կը թուի :

Այսօր է տօն ը Ծըննդեան, աւետիս
Ծըննա Մարիամ զՅիսուս ուղղիմ, աւետիս
ՁԵԽՍՈՍ ուղղիմ ըզՍուրբ Հոգւէմ, աւետիս
Դեռ չէր եկաւ երեք աւուր, աւետիս
Եւ ոչ Ռամ երեք խօսեց, աւետիս
Խնքմ ի մօրէմ Տէր խօսեցաւ, աւետիս
« Մարիամ Մայր ես քու ծառայ, աւետիս

1. - Վարսնէցի որմանկարին մէջ, Հայոց
խմբին մօրուաւոր առաջնորդը կը կրէ նամ
գաւազան մը կապոյտ դրօշակով :

2. - Արգէն հնգուսը կը ցուցնէ, որ առնալ

Մարիամ, սուր զիս աշկերտութիւմ, աւետիս
Ծըննա՛մ ամիմ՝ աշկերտութիւմ, աւետիս
Մարիամ, մի՛ առ զորդիմ լուսիմ, աւետիս
Ձորդիմ լուսիմ իմքմիմ իւսիմ, աւետիս » :
Գըմաց ելաւ առ վամբերում, աւետիս
Ոսկի բերան³ վարդապետին, աւետիս
Գըրեց զորդիմ աշկերտութիւմ, աւետիս

Հայերէն բառեր չեն, առաջինը սլաւերէնէ և
վերջինը պարսկերէնէ ծագած կ'երեւին :

3. Բնազդին մէջ (անշուշտ ապագործիկան
սխալով) զրուած է բերան :

Գիրք գրեցեմ զսլոբոցեմսայմ, ասետիս
նա չէր կարդար զայրմուքեմսայմ¹, ասետիս
Թէ կը կարդայ զարարմուքսայմ, ասետիս
Գիրք գրեցեմ զստրմուքսայմ, ասետիս
նա չէր կարդար զստրմուքսայմ, ասետիս
Թէ կը կարդայ զարարմուքսայմ, ասետիս
նա չէր կարդար զարարմուքսայմ, ասետիս
Թէ կը կարդայ զստրմուքսայմ², ասետիս
Ստորածարամ միարքիսայմ, ասետիս
Ինչ արքայար վարդապետար, ասետիս
Յեղու ցեղու ելամ մրտամ, ասետիս
Բարակ ու երկամ Թուրք գրեցեմ, ասետիս
Դըրամ ի Մարիսոմ խըրեցեմ, ասետիս
Մարիսոմ եկու, առ բու զորդեմ, ասետիս
Մեկի չամեկ աշկերտութիւն, ասետիս
Քումց որ կ'ամեկ վարդապետութիւն, ասետիս:

Ամենամեծ հանդիսով կը տօնուի Աստուածայայտնութեան տօնն. յետ Զորահանաց կատարուելուն ժողովրդապետը սովոր է խաչելութիւն մը ընկղմելու օրհնած Զրոյ կոնքին մէջ՝ Հասարակութեան հարուստ անդամ մը կը խնդրէ այն ատեն խաչը դուրս հանել կարենալաւ պատիւը, գումար մը ու հմանելով, որ յաճախ քահանային «նոյ ասելի կու տայ» զարցմանէ յառաջ եկած գնոց յաւելուածին պատճառաւ՝ ամենաբարձր աստիճանի կը հասնի:

Իրեւն հայկական կերակուրը հշտնաւոր են ամենեւն առաջ Կանկպոտր հռոքոսդով, ապուր մը պանդրային՝ բանձարեղենէ քաղցրաւորեմով, և եռանկիւնի մսային, որոց մին քառակուսի է և կը կոչուի տօլվար (յաջողութիւն), ով որ զայն կ'աճու, նոյն տարւոյն մէջ պիտի ամրանանայ. յետոյ՝ բրնձապոչը, վերոյիշեալ ծիստած միւս ոչխարի (ածռախի կամ պոչաչեն), ապա՝ զանազան խմորեղեններ, ինչպէս գըղմաճ և քաղաւա. սակայն

ամէն բանէ աւելի՝ շաքարի մէջ եփուած պտուղ, որուն զեռ այսօր իսկ արեւելեան Կայիցիոյ մէջ՝ օրուան որ և է ժաման կը կարօտի մարդ:

Այսպէս ուրեմն, Հայոց ժողովրդական բարբը տոնելու համար, Կայիցիոյ ամենախոր արեւելեան տնկիւնը պէտք է թուինք, Սակայն Գուրիոյ և շրջակայ տեղերու ժողովուրդը մեծաւ մասամբ, ինչպէս կը յիշատակուի, առաջին անգամ անցեալ դարու մէջ Ռումանիայէն զաղթած են. չեն ներկայացներ այլ եւս ոչ նիւթական և ոչ բարդական տեսակետով՝ հայկական զուտ և ազնուական տիպարով, Զայս փնտրելու է այն հին զաղթականաց սերնդոց մէջ, որոնք իսկոյն յետ կործանման Անի քաղաքին և յաջորդ երեք դարերու մէջ՝ հայրենի աշխարհը թողուլ ստիպուեցան, Թէ ասոնք իբր քաղաքական փախստականներ՝ ազնուականութեան և բարձր աստիճանի էր վերաբերէին, ինքնին յայտնի է և իրաց էութիւնն ալ զնոյն կը հաստատուէ: Ասոնք իրենց բարգաւաճ ժամանակաց մէջ, գիտցան նաեւ ցուցնել իրենց սէզ ազգին եղականութիւնը զանազան արուեստից մասնաճիւղերուն մէջ: Ինչպէս որ յամեն 1756 հիմնուած Գուրիոյ եկեղեցին, նման ուրիշ հայ ժողովրդապետական եկեղեցիներու, օրինակ համար ի Դիմիտրիքա (1759—1794), Միխայիլ (1718), Հորտալիքա (1706), Ստանիսլաւ (1748—1772), Լիսիկ (1785), ստորին չի մնար քան լեհական ուրիշ փոքրիկ քաղաքաց եկեղեցիքը, որք անշուշտ և հինցած ճարտարապետութեամբ շինուած կան ամալութեան մէջ. նոյնպէս ունինք եւս Լեմպրիկի արքեպիսկոպոսական մայր եկեղեցին՝ իբր չափաւոր, բայց հետաքրքրական յիշատակարան մը բիւզանդական ճարտարապետութեան:

Արեւելեան ծաղումն ունեցող շէնքս ունի երեք՝ նաեւ արտաքուստ տեսանելի՝ բնական խորաններ. միջինը, կիսաբոլոր չ'ըլլալով մանկիւնի (ինչպէս երբեմն էր բիւզանդական ճարտարապետութեամբ շինուած եկեղեցիաց զրեթէ հարաւային արեւմտեան ճիւղերուն սովորաբար մեծամասնութիւնը), է զրեթէ եռապատիկ աւելի լայն քան երկու

1. — Այսինքն է, և ոչ անգամ մը վրան կը նայէր. քէչ էր այն բերն համար:

2. — Եկեղեցւոյ Հարց գրուածներէ:

նեղ և ցայտօր իսկ 1. 6 մեկը լայնութեամբ կողմնակի խորանըր, որոց որմերը յայտնապէս վերջէն ընդարձակեք են: Այս երկու պատուհանաձեւ, դատարկ, (որովհետեւ խորանի մը համար նեղ են), կըր տնջրպետներու կը համապատասխանեն արեւմտեան մասին մէջ՝ նոյնպէս երկու նեղ, պատուհանաձեւ տնջրպետներ . կողմնակի թեւերու բացման համար՝ արեւմտեան բազկէն երկու կոշտ պատի նեցուկներու ձեռքով, և վերը նոյնպէս ուժով միջնորմով մը զանոնք բաժնեք են, որ 4.07 մեկը լայն և 5.20 մեկը բարձր, հետեւաբար շատ բթմանկէն զոթական կամարի¹ մը լրաց յեցած է: Եկեղեցւոյ քառաթեւին, այն է թեւերուն հատման տեղոյն վրայ՝ կը բարձրանայ ըստ բաւաւ քիչ բարձր, չորս կըր պատուհաններով, արտաքուստ բազմանկէն, ներսէն բոլորակաձեւ, վարը երկոտասանանկէն բազմանկէնի շրջանակով մը եզերուած գմբէթ մը: յատակը առանց մասնաւոր ձեւոյ մը իրարու մէջ աղուցած աղիւտներով շինուած է: Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է, որ արեւմտեան և արեւելեան թեւերը հաւասարապէս երկայն, սակայն կողմնակի թեւերը աւելի կարճ են, և հետեւաբար ոչ լատին և ոչ յունական, այլ հայկական յատուկ խաչ մը կը ձեւացնեն:

Այսպիսի սեպական չափակցութիւն խաչաձեւ թեւոց, բազմանկէն շրջապատ և արտաքին կողմն գմբէթին, պատուհանաձեւ յատակաիշ երկու կողմնակի խորանաց և առնոց համապատասխան յետակողման անջրկաններ, երկու բլմանիւն զոթական կամարաց ձեւը, այս ամենայն պատճառը միանալ կը հաւաստեն, որ զոս վերջին բիւզանդական հասարակաց ընդհանուր նախատիպ ձեւերու մէջ՝ հայկական յատուկ ճարտարպետութիւն կը տեսնեմք: Մեր շէնքը յայտնապէս նմանութիւն ունի Ալբաբա լեւան վրայի Արկուտիոյ եկեղեցւոյն հետ,

միայն թէ հոն հայկական աւանդական արտաքին ուղղանկէն ձեւը, կողմնակի թեւոց ուղղանկէն յօրինուածութիւն և արտաքուստ զլիսաւոր թեւին կիսաբոլորական ուղղադիւ հաստուածներով՝ աւելի հաստատմութեամբ պահուած է:

Ասոր հակառակ ի զուր Լեմպերկի մէջ հայկական արտաքին ճարտարապետութիւն պիտի փնտոնք. մանաւանդ թէ շէնք տուններ հայկական փողոցներու մէջ կը ցուցնեն կալուածատեարց ջանքը պատրկներու նմանելու՝ վերանորոգման ճոխ ճարտարապետութեան արտաքին հարուստ զարդարանքով: Միայն հետաքրքրական են յատկապէս մական պատմութեան նկատմամբ, այլ ոչ արդեստից պատմութեան տեսակետով. իբրեւ զոյգութիւնը կը պարտին հայ քսակի, այլ հագել հայկական ձեռաց: Տարբեր կերպով կը նկատուի պատմական և զուտական տեսակետով՝ այնքան նշանաւոր Եացուլիկ աւան՝ Պուցացերի շրջակայից մէջ: Երկար ժամանակ է վեր հաս բնակութեամբ հաստատուած ըլլալով հայ ժողովուրդն, զեռծէ. դարուն մէջ իրենց ընդարձակ վաճառականութեամբ, սեպական եպիսկոպոսի և տոննի ելեւմուտքը կը կազմէին: Միայնցին նոյն իսկ բնիկ Լեւոյցները և Ռուսները իրենց փայտակերտ տուններ և կառաչէն խղիկներէ՝ տոնաւաճառի ստորին հրապարակը իջնել, և մանաւանդ՝ իրենց սեպականեցին գրեթէ բացարձակ կերպով՝ մեծ հրապարակ հանող երկու երկնիւղ ճամբայներ: Հոն հաստատուն կերպով հիմնեցին իրարու կից իրենց շէնք գետնայարկ տունները, և զանոնք զարգացեցին՝ ի սկզբան վայելուչ և անպաճոյճ, այլ յետոյ լեմպերկցի ճարտարութեան յայտնի ազդեցութեան ներքեւ թիւ մը խնդեալ զոներով և պատուհանաց շրջանակներով:

Ա. 8.

Շարայարեցի

1. — Այսպիսի կամարներ կը գտնուին Դէքսիէ Տիպուսայի զործոց մէջ և Հ. Ալեշան յատուկ կը նկարագրէ:

